MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE
ETNOREGIONÁLIS KUTATÓKÖZPONT

MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
Munkafüzetek 98.

Károlyi Júlia - Simon Dávid (szerk.)

Romológia és szociális kirekesztettség

(Szociálpolitikai és szociálpedagógiai tanulmányok)

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 2006.

Regionális tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjedését. A publikációk a szerzők véleményét tartalmazzák, amelyért maguk a szerzők vállalnak felelősséget. E tanulmány megjelenését az EXNOTA kutatási program, az ELTE BTK Szimbiózis Alapítványa, valamint az MTA Politikai Tudományok Intézetének segítsége tette lehetővé. Kiadásához az OTKA T 035241 számú kutatási keret biztosított további anyagi hátteret.

© Károlyi Júlia - Simon Dávid szerk. Budapest, 2006.

© A.Gergely András, Farkas László, Horváth Kata, Horváthné Pozsár Beáta, Hős Hajnal, Károlyi Júlia, Kovai Cecília, Labodáné Lakatos Szilvia, Simon Dávid, Tesfay Sába, Török Zsuzsa. Második, javított és bővített kiadás.

Szaklektor: Prónai Csaba

Sorozatszerkesztő: A.Gergely András

Kiadni, másolni csak a szerzők engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: cigányság, roma pedagógia, asszimiláció, szocio-kulturális életvilág, szociális helyzet, oktatás, kirekesztettség, kulturális antropológia, romológia, szociológia, akkulturáció, Magyarország, kutatásmódszertan.

ISSN 1416-8391
ISBN 963 7372 04 0
ISBN 978 963 7372 04 9

Kiadja
az MTA Politikai Tudományok Intézete
Budapest, 2006.

TARTALOM

Károlyi Júlia - Simon Dávid: **Bevezető**

Károlyi Júlia: **A Kaszárnyatelep**

A.Gergely András: **Összehasonlító? Európai? Cigánykutatások?**

Prónai Csaba: **Stewart példája**

Horváthné Pozsár Beáta: **Csobánka**

Hős Hajnalka: **A beregszászi cigánytábor**

Horváth Kata: **"Cigányosan beszélünk". A "cigányos diskurzus" mint elméleti keret egy magyar cigány közösség nyelvhasználatának értelmezésére**

Kovai Cecília: **"Férj és feleség egymás mellett fog". Identitások és stratégiák a gömbaljai cigányoknál**

Károlyi Júlia - Simon Dávid: **A magyarországi cigányok a közoktatásban a nemzeti alaptanterv változásának tükrében**

Labodáné Lakatos Szilvia - Romsits Anita: **Utak a cigány gyermekekhez... Felzárkóztató**

programok a cigány/roma gyerekek oktatásában

Farkas László: **Roma közélet és civil szervezetek Magyarországon**

Tesfay Sába: **Gábor viselet az identitás tükrében**

Károlyi Júlia: ***"Ha lesz belőle miniszter, lesz belőle - ha nem lesz, akkor is az én gyerekem".*** **Három interjú cigány családanyákkal**

Török Zsuzsanna: **Határeset. Tanulmány egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistelepülés etnikai viszonyairól és identitásáról**

Bevezető

A változatosság gyönyörködtet. Ez a latin szentencia nyugodtan lehetne a mottója jószerével bármilyen kisebbségi kultúrával foglalkozó kötetnek, annak az elgondolásnak a jegyében, hogy valamennyi kisebbség létezése gazdagabbá teszi az adott társadalom egészét. Úgy gondoljuk azonban, jelen kötet nem csupán azzal érdemelte ki a fenti mottót, hogy a benne csokorba szedett írások a Kárpát-medencében élő egyes cigány közösségeknek, illetve a magyarországi cigányság egészének valamilyen szempont szerinti bemutatását tűzték ki célul, hanem azzal is,

hogy maga az általuk alkotott csokor is igen sokszínűnek és változatosnak mondható. Az itt közölt tanulmányok (szinte) mind fiatal társadalomkutatók tolla alól kerültek ki, akik azonban eltérő tudományterületek képviseletében, más-más nézőpontból, sőt, talán azt is mondhatjuk, más-más társadalom- és kultúrakoncepció jegyében értelmezik az általuk tapasztaltakat, illetve ezek a tapasztalatok már önmagukban véve is különféle jellegű, léptékű, megközelítési módú és célú kutatások nyomán keletkeztek.

Török Zsuzsanna írásában a szabolcs-szatmár-bereg megyei Uszka községben csaknem négy éve zajló antropológiai kutatómunka eddigi eredményeit ismerteti, különös tekintettel a több mint 70%-ban cigányok által lakott kistelepülés interetnikus viszonyaira. Az etnikai arányokon túl a kialakult együttélési modellt a kutatók három további tényező mentén vizsgálják alaposabban: a gazdasági viszonyok, a Szabadkeresztény Gyülekezet, illetve a település politikai vezetőinek szerepe a község életében. Mindezen tényezők nyomán, hipotézisük szerint, létrejött egy sajátos uszkai identitás, amelynek mibenléte a kutatás egyik központi kérdését képezi. A terepmunkát alapos levéltári kutatás is megelőzte, a munka következő fázisában pedig az alkalmazott antropológia szellemében a kutatók igyekeztek eredményeiket a kutatott közösség számára is hasznosíthatóvá tenni.

Horváthné Pozsár Beáta tanulmányát szintén kiterjedt, többéves kutatómunka előzte meg, amelyet a szerző Csobánkán végzett, ahol a helyi általános iskola pszichológusaként az általa megismert cigány gyerekek jövőképe keltette fel érdeklődését. Írásában áttekinti a régóta soknemzetiségűnek számító település demográfiájának alakulását valamint a cigányság meghatározásának, körülhatárolásának problematikáját, illetve részletesen foglalkozik általában a cigányokra és azon belül tapasztalatai szerint a csobánkai cigányokra jellemző gazdasági tevékenységekkel. Kutatásának fókuszában azonban a cigány gyermekek szocializációja áll, így legrészletesebben az otthon és az iskola mint két eltérő szocializációs közeg viszonyát vizsgálja. A cigány gyermekek iskolai sikertelenségének okai között a szegénységet, az egészségkárosító tényezőket, a szegregációt, az előítéletességet, a továbbtanulási perspektíva hiányát, illetve az otthon és az iskola közötti nyelvi, értékrendbeli, elvárásokbeli különbségeket azonosítja. Ez utóbbiak közül különösen részletesen vizsgálja azt a jelenséget, amelyet "szabadságra nevelésnek" nevez, majd ezen keretek felvázolása után ismerteti a cigány gyerekekkel készített, jövőjükre vonatkozó interjúk tapasztalatait.

Hős Hajnal a beregszászi cigánytáborban másfél éve zajló terepmunkájának eddigi tapasztalatairól számol be. A szerző a Kárpátaljai Magyar Református Egyház égisze alatt zajló egyik romaprogram keretében dolgozik a beregszászi cigány közösségben, és jelen tanulmányában a cigánytábor lakásszociológiai leírására vállalkozik. A kérdés hátterének szükséges felvázolása keretében röviden ismerteti Kárpátalja mint régió helyzetét Ukrajna egészén belül, beleértve a térség etnodemográfiai mutatóinak alakulását, valamint összefoglalja a beregszászi cigánytábor történetét, majd kitér a ma jellemző családszerkezetre és jövedelmi

viszonyokra. Megállapításokat tesz az általa vizsgált közösség értékrendjére, vallási és öltözködési gyakorlatára, gazdasági tevékenységére vonatkozólag, ezután pedig részletes leírást nyújt a cigánytábor térbeli szerkezetéről, infrastrukturális ellátottságáról (ellátatlanságáról). A lakásszociológiai fejezetben a szerző maga által is önkényesnek minősített kritériumrendszer alapján három kategóriába sorolja a tábor házait: elhanyagolt, igyekvő, illetve jobb állapotú lakásokat említ, valamint felsorolja ezek általa jellegzetesnek talált berendezési tárgyait.

Horváth Kata tanulmánya antropológiai terepmunkán, az általa Gömbaljának nevezett település egyik cigány közösségében végzett résztvevő megfigyelés tapasztalatain alapul, ám kérdésfelvetése ezúttal elméleti jellegű. Írásában kihívást intéz annak a diskurzusnak a képviselőihez, amely a nyelvet tekinti az elismerhető etnikus identitás egyik fő differenciálspecifikumának, azonosítja a nyelvvesztést a kultúravesztéssel és ebben a szellemben nyíltan vagy burkoltan megkérdőjelezi a magyarországi cigányság legnépesebb csoportját alkotó magyarcigányok önálló identitásának létezését. Mint rámutat, mondhatjuk ugyan, hogy a magyarcigányok "magyarul" beszélnek, pontosabb lenne azonban az a fogalmazás, hogy "cigányosan beszélnek", hiszen a magyar nyelvnek egy olyan nyelvváltozatát használják, amely nyilvánvaló módon rendszerszerű, csak erre a csoportra jellemző eltéréseket mutat a magyar nyelv többi változatától. Ezek a különbségek azonban a nyelv fonetikailag, szintaktikailag vagy lexikálisan megragadható rétegén túl a nyelvi viselkedésnek egy olyan, a szerző által "nyelvi ethosznak" vagy "nyelvi ideológiának" nevezett általánosabb jelenségköréhez tartoznak, amelynek megragadásával a kutatóknak lehetőségük nyílhat olyan állításokat tenni a magyarcigány kultúráról, amelyek visszaadják annak élő, dinamikus és összetett mivoltát, amelyek a "nincs" helyett a "van"-ra helyezik a hangsúlyt.

Labodáné Lakatos Szilvia és Romsits Anita írásukban olyan oktatásügyi kezdeményezéseket mutatnak be, amelyek cigány gyermekek felzárkóztatását tűzték ki célul és amelyeket a szerzők ezen a téren példaértékűnek tartanak. Áttekintik a cigány gyermekek iskolai sikertelenségének okait és két nagyobb kategóriába sorolják őket: a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetből fakadó, illetve a család és az iskola közötti értékrendbeli különbségekre visszavezethető okokat különítik el. Az általuk vázolt megoldási javaslatok között különösen nagy hangsúlyt kap a pedagógusok attitűdjeinek megváltoztatása: sürgetik olyan tantárgy kötelező bevezetését a pedagógusképzés egész rendszerében, amelynek keretében a jövő pedagógusai ismerkedhetnek a cigányság kultúrájával, kézzelfogható segítséget kaphatnak az interetnikus kommunikációhoz és saját és mások előítéleteinek kezeléséhez. A szerzők ezt követően beszámolnak négy, általuk sikeresnek ítélt kezdeményezésről az oktatás különböző szintjeiről és színtereiről: egy általános iskolai, egy középiskolai, egy délutáni foglalkozásokat nyújtó és egy felnőttképzéssel és fiatalokkal foglalkozó intézményről illetve szervezetről.

Farkas László tanulmányában arra vállalkozik, hogy átfogó képet nyújtson a magyarországi

cigányság jelentősebb civil szervezeteiről és politikai-közéleti szerveződéseiről. A fontosabb szervezetek történetének és jellegének leírásán túl a szerző teret szentel azoknak a jelenségeknek is, amelyeket problematikusnak, kevéssé hatékonynak talál, különös tekintettel a kisebbségi önkormányzatok világszerte egyedülálló ám több ponton is kritizálható rendszerére. Az általános érdekképviseletet felvállaló kisebbségi önkormányzatokon túl sok olyan civil szervezet van, amelyek egy-egy adott témára vagy területre koncentrálva kívánják javítani a magyarországi cigányság helyzetét. A szerző a szociális helyzetre, a jogvédelemre, a fiatalok helyzetére, az oktatásra, a kultúrára és a nyilvánosságra fókuszáló szervezeteket mutat be, majd röviden kitér a roma politikai szerveződések és az egyes pártok közötti együttműködés egyes eseteire is.

Kovai Cecília szintén a gömbaljai antropológiai kutatás nyomán született tanulmányában azt vizsgálja, hogyan konstituálódik meg a "férfi" és a "nő" mibenléte a mindennapok beszédhelyzeteiben az adott magyarcigány közösségben. Az elméleti keret felvázolása során kritikával illeti azokat a szerzőket, akik a nemi szerepeket vizsgálva különböző cigány közösségekben férfidominanciájú társadalomként írják le a megfigyelteket vagy más szempontból esszencialista módon viszonyulnak a "férfi" és "nő" kategóriáihoz. Értelmezésében a férfias és nőies viselkedés mibenlétére vonatkozó állítások az általa megfigyelt közösségben nem önmagukban állnak, hanem (szinte valamennyi más megnyilatkozáshoz hasonlóan) részét képezik a megnyilatkozók azon stratégiáinak, amelyekkel saját közösségben elfoglalt helyüket definiálják, pontosabban minduntalan újradefiniálják - már csak ezért sem tekinthetők valamiféle kőbe vésett előírásoknak. A szerző résztvevő megfigyelés során gyűjtött bőséges példaanyaggal is illusztrálja azt a mechanizmust, ahogyan "Gömbalján a beszédben történnek a dolgok, az hozza létre őket", vagyis a beszédben rajzolódik ki és át, ki kihez képest kicsoda.

Tesfay Sába egy marosvásárhelyi oláh cigány kelderás csoport, a gáborok körében végez antropológiai terepmunkát. Ennek első eredményeiről ad számot itt közölt tanulmányában, amelyben a gáborok öltözködésének sajátosságaival kíván foglalkozni, minthogy tapasztalata szerint a jellegzetes gábor viselet nem csupán szembetűnő módon beazonosíthatóvá teszi viselőjét, de (részben ennek a ténynek köszönhetően) a gábor identitás kifejezőjeként, sőt egyik fontos megtartóerejeként tartják számon maguk a gáborok. Minthogy a tanulmányozott közösség az adventista egyház követője, a szerző azzal is foglalkozik, milyen szerepe van a vallásnak a gáborok öndefiníciójában, különös tekintettel arra, hogy az imaház, a piachoz hasonlóan olyan hely, ahol cigányok és magyarok egy térben vannak, így az öltözék különösen fontos szerephez jut az etnikai hovatartozás meghatározásában - a gáboroknak a két helyszínen tanúsított önreprezentációs gyakorlata azonban gyökeresen eltérő. A szerző kitér arra is, milyen különbségeket mutat az öltözködés mint szimbolikus rendszer működése a férfiak és a nők esetében, illetve hogyan változnak át a nem cigányoktól beszerzett ruhadarabok a használat során jellegzetes gábor viseletté, sőt a gábor identitás kulcsfontosságú hordozójává.

Mint a fentiekben igyekeztünk bemutatni, az említett tanulmányokból összeállt kötet egyik legalapvetőbb jellegzetessége a sokszínűség, a képviselt értelmezési keretek és megközelítési módok sokfélesége. Azzal a reménnyel nyújtjuk át az olvasónak, hogy ez a sokféleség gondolkodásra, további olvasásra - esetleg kutatásra -, főként pedig a leegyszerűsítő, monolit magyarázatot nyújtó leírások és értelmezések elvetésére ösztönzi majd, hiszen megbocsáthatatlan tiszteletlenséget követnénk el a dinamikus, rugalmas és végtelenül változatos cigány kultúra képviselőivel szemben, ha beérnénk társadalmuk bármiféle lecsupaszított modelljével: ha (kötetünk egyik szerzőjével szólva) "...pontot tennék az állítás kedvéért egy olyan beszéd végére, aminek éppen az a jellegzetessége, hogy sosincs vége."